

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКА МАЙБУТНЬОГО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ СТУДЕНТІВ,
АСПРАНТІВ ТА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

Випуск 2(10), 2022

Мукачево

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Мукачівського державного університету
(Протокол №10 від 19.12.2022 р.)

Головний редактор:

Гоблик Володимир Васильович – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, перший проректор, Мукачівський державний університет

Заступник головного редактора:

Молнар Тетяна Іванівна – голова Наукового товариства студентів, аспірантів, молодих вчених, Мукачівський державний університет

Відповідальний секретар:

Гранчак Олена Василівна, Мукачівський державний університет

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кабачій Василь Миколайович – к. ф-м. н., доцент;

Кобаль Василь Іванович – к. пед. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи;

Козарь Оксана Петрівна – д-р. т. н., академік Української технологічної академії (м. Київ), професор кафедри інженерії, технологій та професійної освіти;

Корнієнко Інокентій Олексійович – д-р. психол. н., професор, доцент кафедри психології;

Лужанська Тетяна Юрївна – к. географічних наук, доцент;

Малець Олександр Омелянович – д-р. і. н., доцент;

Мілашовська Ольга Іванівна – д-р. е. н., професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної та музейної справи;

Моргун Алла Володимирівна – к. філол. н., доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій;

Попович Наталія Михайлівна – д-р. пед. н., доцент, завідувач кафедри музичного мистецтва;

Прокопович Лідія Сигізмундівна – к. філол. н., доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій;

Проскура Володимир Федорович – д-р е. н., професор;

Реслер Марина Василівна – д-р е. н., професор, академік Академії економічних наук, декан факультету економіки, управління та інженерії;

Стегней Маріанна Іванівна – д-р. е. н., професор кафедри економіки та фінансів;

Теличко Наталія Вікторівна – д-р. пед. н., професор, завідувач кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання;

Товканець Ганна Василівна – д-р пед. н., професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти;

Фізеші Октавія Йосипівна – д-р. пед. н., професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту;

Черепаня Наталія Іванівна – к. пед. н., доцент, завідувач кафедри дошкільної та спеціальної освіти;

Черничко Тетяна Вікторівна – д-р. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та фінансів.

УДК 37.014.55:005.582«1919/1938»(477.87)(045)

Маркович Т.М.
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність 013 «Початкова освіта»,
Мукачівський державний університет
Човрій С.Ю.
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики початкової освіти,
Мукачівський державний університет

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТИ ЗАКАРПАТТЯ В 1919–1938 РР.

На основі законодавчих актів та архівних джерел висвітлюється державна політика Чехословацької Республіки в галузі освіти Закарпаття після розпаду Австро-Угорської імперії в міжвоєнний період (1919–1938), з'ясовуються правові засади становлення і розвитку освіти краю, розглядаються особливості цього процесу.

Ключові слова: *Закарпаття, Чехословацька Республіка, державно-правові акти, освіта.*

On the basis of legislative acts and archival sources, the state policy of the Czechoslovak Republic in the field of education in Transcarpathia after the collapse of the Austro-Hungarian Empire in the interwar period (1919–1938) has been highlighted, the legal foundations of the formation and development of education in the region have been clarified, and the peculiarities of this process have been considered.

Key words: *Transcarpathia, Czechoslovak Republic, state legal acts, education.*

Тривалий час територія сучасного Закарпаття входила до складу різних держав (Габсбурзької монархії (до 1804), Австрійської імперії (1804–1867), Австро-Угорської монархії (1867–1919), Чехословацької Республіки (1919–1938), Угорщини (1939–1944)), кожна з яких реалізувала свою державну політику в сфері освіти та шкільництва.

Історичні передумови освітніх процесів на Закарпатті були предметом наукових досліджень І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, Д. Худанича та ін. Особливості становлення і розвитку педагогіки, освіти та шкільництва в

окремі хронологічні періоди на Закарпатті відображені у наукових працях (монографіях, дисертаціях) А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Кляп, М. Кухти, Г. Лемко, П.-Р. Магочія, В. Росула, Г. Розлуцької, Ч. Фединець, О. Фізеші та ін. Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів на Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття) досліджувалися С. Човрій. Разом з тим слід зазначити, що проблема державної освітньої політики Чехословацької Республіки в краї між двома світовими війнами ще чекає на неупереджені фундаментальні дослідження.

Мета статті – проаналізувати окремі аспекти державної політики Чехословацької Республіки в галузі освіти Закарпаття в міжвоєнний період (1919–1938).

По завершенню Першої світової війни і за Версальською системою мирних договорів, відбувся переділ кордонів у Центрально-Східній Європі, що в плані політико-територіальної приналежності суттєво змінило долю Закарпаття. Край було включено до складу новоствореної Чехословацької Республіки. Територія якої становила «140,4 тис. кв. км. Тут проживало понад 13,6 млн. осіб, у тому числі 6,8 млн. чехів, 2 млн. словаків, 3,1 млн. німців, 745 тис. угорців, 461 тис. русинів-українців та 282 тис. представників інших національностей (поляків, румунів, циган), тобто, крім чехів і словаків, понад третину населення республіки становили національні меншини. Отже, до складу Чехословаччини увійшли четверта частина населення, близько п'ятої частини території Австро-Угорщини і майже 70% промисловості колишньої монархії, яка упродовж двох-трьох повоєнних років була повністю відновлена і мала значний експортний потенціал. Це була розвинена індустріально-аграрна держава (15 місце в світі за величиною національного прибутку на душу населення). Причому економічний потенціал різних частин республіки був далеко не однаковим: питома вага зайнятих у промисловості у Словаччини була удвічі, а в Закарпатті учетверо меншою, ніж у Чехії» [2, с. 41–42].

Приєднання Закарпатського краю до Чехословацької Республіки науковці оцінюють переважно однозначно. Так, професор, член-кореспондент НАН України С. Віднянський у посібнику «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» (Ужгород, 2010) висловлює думку: «Вона (тут: Чехословацька Республіка – уточнення М. Т., Ч. С.) об'єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччину, а також землі з українським та угорським населенням – Закарпаття, яке взагалі не було зв'язане з чехословацькою державою ні історичними, ні етнічними узами» [2, с. 41]. Науковці В. Ганчин і П. Петрище, аналізуючи положення Меморандуму, представленого на Мирній конференції в Парижі (1919), стосовно правоспроможності парламенту Закарпаття, доводять, що законодавча влада

русинів зводилась до вирішення питань «мови, шкільництва, релігії і деяких інших, які Законом Чехословацької Республіки будуть йому надані. ... зміст [тут: Меморандуму – уточнення М. Т., Ч. С.] є чисто декларативного характеру, без надання реальних автономних прав краю» [6, с. 110–111]. Професор, дійсний член Канадської королівської АН П.-Р. Магочій у праці «Народ нивыдкы» (Ужгород, 2007) зазначив: «І хочь русины мали надію на екзистенцію у федеративній державі, нич из того не уйшло, бо Чехословакія убрала централізовану модель державного управління» [5, с. 71]. В контексті нашого дослідження суттєвою є думка науковця М. Кірсенко, що «Австро-Угорщина була цікавим феноменом, а її цивілізаційна спадщина міжетнічних взаємин заслуговує на увагу. Дуалістична монархія припинила своє існування наприкінці Першої світової війни. Наступниці надовго загрузили в дедалі складніших сварках, з яких користали великі держави. Не випадково Друга світова війна спалахнула в цьому регіоні...» [3, с. 12].

29 лютого 1920 р. Чехословакія прийняла Конституцію в якій у § 3, п. 2 зазначалося, що «неділимою складовою частиною себ цѣлости (тут: Чехословацька Республіка – уточнення М. Т., Ч. С.) єсть, а то на основѣ добровольного приключеня по договору межі головними и соединеными державами и Ческословацкою республікою в Сен-Жермен ан Ле дня 10 септембра 1919, самоуправна область Пѣдкарпатскѣ Руси, котра буде заосмотрена найширшою автономією, соглашаючоюся с єдиностею Ческословацкѣ республіки» [9, арк. 35]. Слід зауважити, що Конституцію ЧСР було прийнято без представництва Підкарпатської Русі [2, с. 57].

Відповідно до міжнародних законодавчих актів та Конституції Чехословацької Республіки (29 лютого 1920 р.) Підкарпатська Русь мала отримати широку автономію, але на практиці такого не відбулося. З приводу цього історик П.-Р. Магочій відзначає: «... уряд Чехословакії так и не учинив то, на што ся обіщав лідерам Парижської мирної конференції, то значит два пункты: уведіня (легітимація) автономії на Пѣдкарпатскѣ Руси и прикапчаня [тут: приєднання – уточнення М. Т., Ч. С.] ид сѣму краю територій Пряшѣвскѣ Руси на сіворо-востоку Словакії, котру обсељавут русины» [5, с. 78].

Після прийняття Конституції уряд приступив до централізації влади в державі. В установах домінували чиновники з Чехії, урядовою мовою була чеська, що викликало невдоволення населення краю. Реально край отримав автономію тільки восени 1938 р. після Мюнхенської угоди (29–30 вересня 1938 р.) та Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) в умовах економічної, політичної кризи ЧСР та наростання античехословацьких настроїв серед населення краю (Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938, č. 328 Sb. z. a n., o

autonomii Podkarpatské Rusi / Конституційний закон «Про автономію Підкарпатської Русі» (№ 328 від 22 листопада 1938 р.) [17, с. 1199–1200].

Поряд із суперечливою політикою Чехословацького уряду щодо Підкарпатської Русі, слід відзначити позитивні зміни, що мали місце в соціально-економічному і культурно-освітньому житті краю (земельна реформа, містобудування, розбудова інфраструктури і банківської справи, реформування шкільної системи та системи медичного обслуговування).

Протягом першого десятиліття існування Підкарпатської Русі уряд ЧСР здійснював реорганізацію адміністративно-територіального устрою на основі ряду законодавчих актів та розпоряджень:

- Zákon ze dne 29. února 1920, č. 126 Sb. z. a n., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé / Закон «Про створення жупних та окружних управлінь в Чехословацькій Республіці» (№ 126 від 29 лютого 1920 р.) [14, с. 291–306];

- Zákon ze dne 14. dubna 1920, č. 330 Sb. z. a n., o volbách župních zastupitelstev a okresních výborů (řád volební) / Закон «Про вибори жупних рад і окружних комітетів (правила виборів)» (№ 330 від 14 квітня 1920 р.) [15, с. 786–797];

- Vládní nařízení ze dne 4 června 1926, č. 84 Sb. z. a n., o reorganizaci župní správy v území Podkarpatské Rusi / Розпорядження «Про реорганізацію жупного управління на території Підкарпатської Русі» (№ 84 від 4 червня 1926 р.) [16, с. 396] та ін.

На основі згаданих документів відбувалась трансформація адміністративно-територіальної системи краю з поділом на жупи та округи. В 1928 р. внаслідок адміністративної реформи було ліквідовано жупи, а окружні управління безпосередньо потрапили в підпорядкування Крайового управління Підкарпатської Русі в Ужгороді [1, с. 549–550].

Зауважимо, що на початковому етапі організації адміністративних підрозділів краю одним із перших було створено шкільний реферат (відділ) Підкарпатської Русі, назву якого в 1928 р. змінено на Реферат Міністерства шкільництва та народної освіти в Ужгороді / Referát ministerstva školství a národní osvěty v Užhorodě [18, с. 28]. Реферат стосовно організаційних та адміністративних питань був у підпорядкуванні Цивільного управління Підкарпатської Русі, а з фахових – Міністерству шкільництва та народної освіти в Празі. У підпорядкуванні Реферату були: окружні шкільні інспектори, гімназії, вчительські семінарії, торговельні школи, ремісничі школи, горожанські школи, школи глухонімих та інвалідів, народні школи. З 1919 по 1928 роки шкільний реферат Підкарпатської Русі не мав структурних

підрозділів. З 1928 по 1938 роки у підпорядкуванні Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти були чотири відділи:

- I відділ здійснював керівництво фаховими питаннями народних і спеціальних шкіл, займався особовими, дисциплінарними, статистичними справами закладів;
- II відділ керував організаційними та господарськими справами шкіл;
- III відділ займався справами середніх закладів освіти та соціальними питаннями учнів даних закладів;
- IV відділ займався справами публічних бібліотек, музеїв, охороною історико-культурних пам'яток, керував бібліотекою Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти [1, с. 206–207].

Компетентність шкільного реферату в Ужгороді встановлювалась Інструкцією Міністерства шкільництва та народної освіти (№ 9090 від 13.10.1925 р.), відповідно з якою шкільному реферату надавалося право самостійного вирішення всіх питань, що не потребують узгодження або рішення профільного Міністерства в Празі. Міністерство шкільництва та народної освіти залишало за собою право призначати шкільних інспекторів і визначати їх наглядні округи, відкривати державні школи, коригувати місця вчителів, націоналізувати недержавні школи, будувати державні школи і надавати субвенції недержавним шкільним будівлям, затверджувати на посаду вчителів, схвалювати зміст посібників, підручників і навчальних програм та ін. [12, с. 3].

Першим завідувачем шкільного реферату Підкарпатської Русі було призначено чеха за національністю Й. Пешека (1872–1924) (чеськ.: *Ministerský rada Josef Pešek, první přednosta školského referátu v Užhorodě*), який перебував на посаді з 1919 р. по 1924 р. Питаннями управління освітою краю в період перебування в складі Чехословацької Республіки займалися:

- др. А. Гразділ (чеськ.: *Ministerský rada Dr. Ant. Hrazdil, přednosta školského referátu /1924–1929/*);
- Й. Шіmek (чеськ.: *Vrchní odborový rada Josef Šimek, přednosta školského referátu /1924–1929/*);
- др. В. Славік (чеськ.: *Ministerský rada Dr. Václav Slavík, přednosta referátu MŠANO /1930–1934/*);
- В. Кліма (чеськ.: *Vrchní odborový rada Viktor Klíma, přednosta referátu MŠANO /1934–1936/*);
- Я. Вондрачек (чеськ.: *Vrchní školní rada Jan Vondráček, první zemský školní inspektor země Podkarpatoruskě /1928–1937/*);

- Ф. Хмелар (чеськ.: Vrchní odborový rada František Chmelař, přednosta referátu /1936–1938/) [18, с. 14–20].

Зауважимо, що серед урядовців нема представників місцевої інтелігенції й кожен із призначених перебував на займаній посаді в краї переважно нетривалий час.

У перші роки діяльності шкільний реферат Підкарпатської Русі вживав заходи для подолання труднощів в організації освітньої справи. Зазначимо, що в публікації «Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси» (1936) завідувач Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти в Ужгороді В. Кліма (роки перебування на посаді: 1934–1936 – уточнення М. Т., Ч. С.), перераховує ці труднощі: «1. Школи на Подкарпатской Руси не имѣють нормального языка обученія. Поэтому въ школахъ господствуетъ языковой хаосъ, для устранения котораго потребуется долгое время. 2. Учебниковъ, естественно, нѣтъ никакихъ и составленіе ихъ наталкивается на языковыя трудности. Поэтому вопросъ учебниковъ тѣсно связанъ съ вопросомъ языка населенія Подкарп. Руси. 3. Недостатокъ учителей, учительство чужое и учительство неквалифицированное есть дальнѣйшимъ неблагоприятнымъ явленіемъ на полѣ школьномъ. 4. Недостатокъ школьныхъ помѣщеній по числу учениковъ, уничтоженіе войной школьныхъ зданій суть снова вопросы финансового характера, которые будутъ рѣшены согласно возможностямъ государства. На эти цѣли каждому округу потребовалось бы по крайней мѣрѣ 20 милліоновъ Кч (тут: чехословацка крона – грошова одиниця Чехословаччини, яку було введено в користування в 1919 р. замість австро-угорської корони – уточнення М. Т., Ч. С.)» [4, с. 102].

На підставі аналізу статистичних даних Державного архіву Закарпатської області [7, арк. 15–35], [8], довідково-статистичних видань розвитку освіти та шкільництва Підкарпатської Русі [11], [18], можемо зробити висновок, що з початку 1920-х років в краї спостерігається зростання кількості закладів освіти, класів, учнів, учителів, бібліотек, скорочення кількості неписьменних тощо. Однак, аналіз статистичних даних підтверджує, що державна політика ЧСР в галузі освіти була спрямована на долучення населення краю до чеської нації, оскільки за цей проміжок часу кількість закладів освіти із чеською (державною) мовою навчання суттєво зросла [18]. Зазначимо, що дослідники часто називають цей процес «чехізацією» освіти краю й вказують на його цілеспрямованість і ефективність [6, с. 355]. Невдоволеність населення краю цим процесом простежується й у періодичних виданнях досліджуваного періоду. Слід зазначити, що процес «чехізації» спостерігався не тільки в суспільно-політичному, культурно-освітньому, а й в економічному житті краю [6, с. 150–152].

Вивчаючи процес державно-правового регулювання Чехословацькою Республікою питань освіти в міжвоєнний період (1919–1938), слід вказати, що уряд приймав закони, постанови і розпорядження для подолання розбіжностей та уніфікації. Так, відповідно до статті 2 Закону № 11 від 28 жовтня 1918 р. «Про створення незалежної Чехословацької держави» (*Zákon ze dne 28. října 1918 zřízení samostatného státu československého*) тимчасово залишалися в дії всі прийняті в попередні періоди закони і розпорядження [13, с. 9], зокрема: в Чехії, Моравії, Сілезії – австрійські, а в Словаччині та Закарпатському краї – угорські [10, с. 139]. Перспективними напрямками досліджень є узагальнення історичного досвіду здійснення освітньої політики Чехословацької Республіки, як багатонаціональної держави, на Закарпатті в міжвоєнний період (1919–1938).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Закарпатської області: путівник / Державна архівна служба України; гол. упоряд.: М. Марканич. – Ужгород: Карпати, 2018. – Т. 1: Фонди дорадянського періоду. – 744 с.
2. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
3. Кірсенко М. Сен-Жермен і Тріанон: передумови та наслідки (до сторіччя Паризької мирної конференції) / М. Кірсенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. – С. 8–13.
4. Клима Викторъ. Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси / Викторъ Клима // Подкарпатская Русь за годы 1919–1936 / настоящей сборникъ редактировалъ комитетъ подъ предсѣдательствомъ д-ра Эдмунда С. Бачинскаго. – Ужгородъ, 1936 р. – С. 101–105.
5. Магочій П.-Р. Народ нивыдкы: Ілустрована історія карпаторусинѳв / П.-Р. Магочій; потовмачив по русинськы В. Падык. – Ужгород: Выд-во В. Падыка, 2007. – 120 с.
6. Нариси історії Закарпаття: історія / ред. кол.: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Том II (1918–1945). – 663 с.
7. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919–1920 рр. // ДАЗО. – Ф. 28. Оп. 1. Спр. 936. – Арк. 1–75.
8. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Списки початкових шкіл Підкарпатської Русі та статистичні дані про мову навчання, кількість вчителів та інше в цих школах перед включенням

- Підкарпатської Русі до Чехословаччини // ДАЗО. – Ф. 28. Оп. 1. Спр. 1382. – Арк. 1–36.
9. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Текст Конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р. // ДАЗО. – Ф. 28. Оп. 2. Спр. 574. – Арк. 1–68.
 10. Човрій С. Ю. Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. Ю. Човрій Мукачівський держ. ун-т – Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2021. – 306 с.
 11. Národní školy v republice Československé dle stavu dne 31. prosince 1921 / Československá statistika – Svazek 6. Řada II. (Školství, sešit 1). – Praha: Knihotiskárna «Politika», 1923. – 550 p.
 12. Pešina Josef. Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti / Josef Pešina. – Praha: Státní nakladatelství, 1933. – 51 p.
 13. Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1918.–Praha: Státní knihtiskárna, 1918. – Částka II. – 88 p.
 14. Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. – Praha: Státní tiskárna, 1920. – Částka XXIX. – 1763 p.
 15. Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. – Praha: Státní tiskárna, 1920. – Částka LXIII. – 1763 p.
 16. Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1926. – Praha: Státní tiskárna, 1926. – Částka 45. – 1360 p.
 17. Sbíрка zákonů a nařízení státu česko-slovenského. Ročník 1938. –Praha: Státní tiskárna, 1938. – Částka 109. – 1340 p.
 18. Stojan František. Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938 : repesentační sborník / František Stojan. – Prešov: ŠTEHR knihkupectvo, [1938 ?]. – 292 p.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>